

עו"ד שלמה איזקסון

בשאלת זכות האלמנה לגבות מזונותיה מכספי ביטוח חיים וקופות גמל של בעלה המנוח

מבוא

א. הצד השווה שבין כספי קופות גמל – המקובלת כיום כאפיק חסכון במשק – ובין כספי ביטוח חיים הוא שבעלי הזכות בכל אחד מהם רשאים על פי תקנותיהן להורות למי ישולמו הכספים לאחר פטירתו מן העולם, ואין בהכרח קשר בין הללו ובין היורשים על פי דין תורה.

ב. בקופות גמל נוהגים למנח את הזוכה כנהנה ואילו בכספי ביטוח חיים כ"מוטב".

ג. בקופות גמל קיימות שתי אפשרויות משיכה:

1. האחת בחיי בעל הזכות, במלאת ימי החיסכון.
2. השנייה לאחר פטירת בעל הזכות המשיכה נעשית על פי ההוראות שנתן בעלי הזכות בעודו בחיים להנהלת הקופה.

חיובו של הבעל לזון את אשתו נובע מתנאי הכתובה החלים עליו מיד עם הכנסו בברית נישואין עם זוגתו וחיוב זה איננו פוקע עם פטירתו אלא שעם הסתלקותו מן העולם חל השיעבוד על נכסיו כפי שהתחייב בכתובתו לאמור:
"ואת יתבה ומיתזנה מנכסי כל ימי מיגר אלמנותיך".

השאלה אותה ננסה לברר ברשומה זו היא האם כספי קופות גמל או כספי ביטוח חיים מהווים חלק מנכסי עזבונו של הבעל עם הסתלקותו מן העולם, והאם הללו משתעבדים לטובת האשה לתשלום מזונותיה או שמא ההוראות שנתן הבעל בחייו לחברת הביטוח או לבנק בדבר זהות המוטבים שיזכו בכספים הללו הופכים את הכספים למתנה מחיים והזוכים הינם בעלים על הכספים רגע לפני פטירת בעל הזכות ועם מותו אין זוגתו האלמנה יכולה להפרע מהם למזונותיה, שהרי שוב אינם נכסי הבעל.

הקדמה:

כדי לפשוט השאלה נברר את טיבה ואפיה של המתנה על פי ההלכה, וכן את דעות הפוסקים בסוגיית "מתנת שכיב מרע" סוגיה שזכתה לליבון רב בהלכה.

מתנת שכיב מרע:

א. הגמרא במסכת "בבא בתרא" בפרק יש נוחלין דף קלג ע"א, דנה בענינו של שכיב מרע שציווה את נכסיו לפלוני. הגמ' אומרת שאם אותו פלוני ראוי לירש את

השכ"מ כי אז נכסיו עוברים אליו בתורת ירושה ואם אינו נמנה על היורשים נוטלן משום מתנה. לאחר שקלא וטריא מגיעה הגמ' למסקנה לפיה אלמנה ניזונת מנכסיו של אותו מקבל/זוכה הן אם עברו אליו בירושה ומקל וחומר אף אם הגיעו אליו בתורת מתנה, שכן ירושה היא מדאורייתא ואילו מתנת שכיב מרע אינה אלא מדרבנן.

ב. הרשב"ם במקום מבאר כי מתנת שכ"מ אינה קונה אלא מדרבנן שהרי אין מתנה לאחר מיתה אלא תקנת חכמים היא שיהיו דברי שכ"מ ככתובין וכמסורין כדי שלא תטרף דעתו עליו.

ג. בשו"ע חו"מ הלכות מתנת שכ"מ סימן רנ"ב ס"א הכריע בעל השו"ע להלכה כי:

"מתנת שכ"מ אינה קונה אלא לאחר מיתה ואין אחר זוכה בדבר שצווה לו בין במקרקעי ובין במטלטלי אלא לאחר מיתה לפיכך מוציאין אפילו לכתובת בנין דכרין ולענין האשה והבנות מיד אלו שצווה לתת להם שהרי במיתתו נתחייבו הנכסים בכתובה ובמזונות ואלו שנתן להם לא יקנו אלא לאחר מיתה".

ד. בענין זה מבאר הסמ"ע:

"בטעמא דכתובה ומזונות שהן תקנת חז"ל לגבותן מנכסים אחר מותו והן תקנו שיחול שיעבודן על הנכסים מיד בשעה שהוא גוסס ואינו עוד בר קיימא, משא"כ מתנתו שנתן השכ"מ או בריא בעצמו שיקחן לאחר מותו אדם חביב לעצמו וגומר בדעתו שלא יחולו קניינים אלו עד אחר יציאת נשמתו כי כל עוד רוח נשמתו באפו מקווה שעוד יש תקווה שיעמוד וישארו הנכסים בידו".

ה. ראה עוד במקום דעת ה"באר היטב" ודעתו של בעל "נתיבות המשפט".

ו. בעל ה"קצות החושן" במקום מביא את דעת הרמב"ם בפ"ח מהלכות זכיה ומתנה וכן את דעת הר"ף בסוגיא זו. לאחר שהוא מקשה מדוע מזונות האלמנה קודמים למתנת שכ"מ שכן הם חלים בו זמנית, מתרץ בעל ה"קצות" שכמו במקרים דומים המובאים באריכות בביאורו יש לתרץ אף כאן שדברי התלמיד (המצווה) ודברי הרב (חכמים) דברי הרב קודמים. לפיכך הואיל וכתובת אשה ומזונותיה הינם מדברי חכמים ואילו מתנת שכיב מרע אינה אלא מדרבנן הרי שמזונות האשה קודמים. בהמשך ביאורו אומר ה"קצות" כי מכל מקום כאשר נתן השכ"מ את המתנה בחיים נתינה של ממש כלומר הוציא את החפץ מרשותו והעבירו לרשות הזוכה כי אז קודמת המתנה ואין נפרעין ממנה לתשלום מזונות האשה.

ז. הרמב"ם בהלכות זכיה ומתנה פ"ח ה"ח מכריע לאמור:

"מתנת שכ"מ אינה קונה אלא לאחר מיתה ואין אחר זוכה בדבר שצווה לו בין במקרקעי בין במטלטלי אלא לאחר מיתה".

ובהלכה ט' פוסק הרמב"ם:

"לפיכך מוציאים לכתובת האשה ומזון האלמנה והבנות מיד אלו שציווה לתת להם שהרי במיתתו נתחייבו הנכסים בכתובה ובמזונות ואלו שנתן להם לא יקנו אלא לאחר מיתה".

וראה עוד רמב"ם הלכות אישות פרק י"ט הלכה י"ג.

ח. וראה עוד: תשובות הרא"ש כלל ע"ח סימן א' סימן ב' וסימן ג'. יש"ש על פרק רביעי כתובות בסימן כ"ד וסימן כ"ה. הרא"ש בפירושו למסכת קידושין דף ס"ה ע"ב.

ט. בשו"ת הריב"ש שאלה ק"ז פוסק הריב"ש כי בשיעבוד הנוצר מחיים כגון מתנת בריא או מכירה כמובן שעל אלה לא יחול השיעבוד למזונות, וזה לשון הריב"ש:

"אמנם אם אין נכסי היורשים מספיקים למזונות האלמנה בזה מגבין ממקבלי מתנות ש"מ דאע"ג דקיל"ל (גיטין מ"ח ע"ב) דאין מוציאים למזון האשה והבנות מנכסים משועבדים אלא מנכסים ב"ח אין מתנת שכיב מרע כנכסים משועבדים לפי שאין מתנת שכיב מרע קונה אלא לאחר מיתה וכבר קדמה זכות האלמנה במזונות וזה מתבאר בפ' יש נוחלין... וכ' הרי"ף ז"ל אלמא במתנת שכ"מ נמי אלמנה ניזונת מנכסיו ואי קשיא לך הא דתנן אין מוציאים לאכילת פירות ולשבח קרקעות ולמזון האשה והבנות מנכסים משועבדים מפני תיקון העולם והכא אמרינן אלמנתו ניזונת מנכסיו **היא במשעבדי מחיים כגון מתנת בריא ומכירה אבל מתנת ש"מ דלא קניא אלא לאחר גמר מיתה לא דחיא תקנתא דרבנן דמזונות אלמנה זה כתוב בהלכות הרי"ף ז"ל ועוד האריך וכ"כ הרמב"ם ז"ל (פ"ח מהל' זכיה ומתנה ופר"ט מהלכות אישות) וכ"כ רבינו שמואל ז"ל בפירושו וכן בספר ח"מ (בסימן רנ"ב) ואע"ג דאמרינן בכתובות (בפ' מציאת האשה ס"ט ע"א) גבי אחין שמכרו או משכנו מוציאים לפרנסה ואין מוציאים למזונות אע"פ שכבר קדמו מזון האשה והבנות שאני התם **שהוא קנין בריא** דהוי מדאורייתא אבל מתנת ש"מ דלא קניא אלא מדרבנן כירושה שווה רבנן ולא היא כמשעבדי... ועוד דא"כ בטלת מזון האשה והבנות כי רוב בני אדם מחלקים נכסיהם בשעת מיתתן ומה הועילו אנשי גליל שאמרו (כתובות נ"ב ע"ב) אלמנה ניזונת מנכסי יתומים על כרחם כל זמן שתרצה והרי ביד הבעל להפקיע בדבור הקל אלא ודאי מתנת ש"מ כירושה וגובה מהם מלוה ע"פ ומזון האשה והבנות" (ההדגשות שלי ש.א.).**

י. אמור מעתה כי מתנת שכ"מ מתגבשת רק לאחר מות המצווה ואם קיים שיעבוד למזונות האלמנה הרי הוא קודם מבחינת הזמן והוא מפקיע כל שיעבוד אחר וגובר עליו. תמצית. טעמם של כל הפוסקים דלעיל הוא שחיובו של הבעל לזון את אשתו נובע מתנאי הכתובה והוא חל עליו מיד עם הנישואין ועם מותו הוא חל על נכסיו ואילו מתנה מחיים נקנית לזוכה מיד אחר שנעשה הקנין.

מתנת בריא

א. אופיה של "מתנה" – וכמובן שמתנה מחיים בכלל זאת – נתבאר בשו"ע חר"מ הלכות מתנה סימן רמ"א ס"ה וזה לשון השו"ע:

יש מי שאומר שהנותן מתנה לחבירו אינו מתנה אא"כ שיהיה בדעת הנותן שתהא ברשות המקבל לעשות בה כל חפצו.

ב. הרמב"ם בהלכות זכיה ומתנה פרק ח' הלכה י"ח פסק בלשונו:

"אל תטעה בשכיב מרע שכתב כל נכסיו ופירש שנתן הכל מעכשו והקנה מחיים, שאין זה כמתנת שכיב מרע אלא כשאר כל מתנות הבריאים".

ג. אמור מעתה כי מתנה מחיים טעונה קנין כשאר מקח וממכר (ראה עוד בענין זה רמב"ם הלכות זכיה ומתנה פרק שלישי הלכה א) והמתנה עוברת לרשות הזוכה/המקבל מיד כענין כל מקח אחר ורשאי הזוכה לעשות בה כבשלו לאלתר.

טיב ההוראות ביחס למינוי נהנים בקופת גמל

א. לצורך הענין נבדקו ההוראות הניתנות בקופת הגמל "עצמה" של בנק לאומי לישראל. המצטרף לקופת הגמל הנ"ל חותם על טופס המשמש כבקשת הצטרפות בסעיף 3 לבקשה נאמר כדלקמן:

... 1.

... 2.

3. הוראות מינוי נהנים:

(לא ימולא במקרה של פתיחת חשבון ע"י אפוטרופוס לרבות מקנה מתנה).
בהתאם לתקנות, הנני נותן לכם בזה הוראות לשלם לאחר מותי את הסכומים המהווים את חלקי בנכסי החברה...
במקרה שאחד או יותר מהנהנים ימות לפני או יחד אתי יבוטלו מאליהן הוראותי אלה בכל הנוגע לאותו נהנה בלבד.

ב. בפרוספקט הניתן בבנק לאומי לישראל למתקשרים בקופת הגמל עצמה נאמר אודות יורשי כספי קופת גמל ודרך קביעתם כי:

"אם העמית נפטר, עומדת יתרת חשבוננו בקופה לרשות נהניו כפי שקבע אותם קודם לפטירתו בהודעתו החתומה.

ג. המסקנה המתבקשת מכל האמור לעיל הינה כי כספי קופת גמל עומדים לרשות הנהנה רק עם פטירת הלקוח. זאת ועוד, הבנק מוציא מראש מגדר האפשרויות שהכספים שנצברו ינתנו כמתנה מחיים ע"י הלקוח למי שהוא חפץ ביקרו. התבטלותה של ההוראה כלפי נהנה שנפטר לפני הלקוח מלמדת אף היא על כך שלהוראות הנהנים ישנם איפיונים מיוחדים שאינם מתאימים לא למתנה מחיים ולא לירושה. שכן אם אמנם כספי הנהנה הינם קנינו את זכות ירושה ניתן להורישם ליורשיו על פי כל דין.

ד. העולה מן המקובץ הוא שכספי "קופת גמל" כפופים להוראות הנהנים הניתנים ע"י הלקוח, אינם מתנה מחיים מחד שכן הזכות לקבלם מתגבשת רק עם פטירתו של הלקוח ומאידך אינם כספי ירושה שכן אין הנהנה מורישם לאחר עם מותו.

ה. מאידך גיסא קופות הגמל הללו שבהם אנו עוסקים אינן אלא תוכנית חסכון לטווח רחוק יחסית לחמש עשרה שנים והכל כדי לזכות את הלקוח בהטבות שונות לרבות הטבות והקלות במס הכנסה. בקופות גמל אלו מפקיד הלקוח החוסך כספים מעת לעת והללו עומדים לרשותו למשיכה כעבור חמש עשרה שנה. ברם הינם קנינו כל העת מרגע הפקדתם בבנק. כאמור רק כדי להנות מהקלות שונות במס מנוע הלקוח החוסך מלמשוך את כספו למשך תקופה ארוכה.

ו. בשל שני טעמים קיימת איפוא בקופות גמל הוראת הנהנים:

1. הטעם הראשון הוא הוראת סעיף 147 בחוק הירושה תשכ"ה ולפיה כספי קופות גמל לא יכללו בעזבונו של אדם. הטעם לכך הוא שהיתה שאיפה להותיר בידי יקיריו של המנוח עם פטירתו אמצעי קיום מידיים בלא שהללו יצטרכו לנהל מאבקים סביב ירושתו. במסגרת קופת גמל רשאי איפוא אדם לעשות כמעין "אפותיקי" לאלו שביקרום הוא חפץ.
2. הואיל וקופת גמל "סגורה" לתקופה ארוכה יחסית למשיכה מבקש הבנק הוראות מהלקוח מה לעשות בכספיו לאחר פטירתו.

אופן הזכיה בכספי ביטוח חיים – אופיים של הכספים ומעמדם

א. זכיה בכספי ביטוח חיים איננה תלויה כידוע בצבירה כספית שצבר המבוטח בקופה כלשהי לעיתים יכול אדם להיות מבוטח תקופה קצרה ביותר בביטוח חיים כאשר הוא עצמו העביר תשלום זעום לחברת הביטוח וזו תתחייב עם מותו לשלם לזוכים סכומי עתק, ומאידך לעיתים משלם אדם כל ימי חייו וכספי הביטוח משקפים בסיכומו של דבר את מה שנצבר לזכותו בחברת הביטוח, וכספים אלו מועברים על פי הוראותיו לזוכים.

ב. התחייבותה של חברת הביטוח הינה בעצם ישירות ל"נהנים" שהרי המבוטח אינו זוכה לעצמו במאומה, שהרי הכספים משולמים רק עם פטירתו מן העולם (לא נתעלם מעינינו שקיימות תוכניות ביטוח חיים שניתן לפדותן בהגיע המבוטח לגיל 65 או כיו"ב אך לא באלו עסקינן) מכאן שהיה מתאים יותר לקרוא לביטוח זה "ביטוח מתים" שהרי הכספים משולמים לאחר מותו של המבוטח.

ג. מכאן שהסכום המשולם לזוכה בכספי ביטוח החיים אינם באים לידי מכה ירושה, והם גם אינם משקפים רכוש שיש לבעל הפוליסה בחייו, רכוש עם כל המאפיינים הקנייניים כמו בעלות, או האפשרות לעשות ברכוש כבתוך שלו. תשלום הכספים ע"י חברת הביטוח נעשים על פי התחייבות של חב' הביטוח מתחילה לשלם לזוכים באופן ישיר סכומי כסף ככל שיישר בעיני בעל הפוליסה, ועל פי קביעותיו.

התייחסות ההלכה לתשלומים המשולמים עקב מותו של אדם

א. ספרות ההלכה בעבר לא עסקה בתחומים של תשלומי ביטוח חיים או קופות גמל על מאפייניהם וגם הספרות ההלכתית בת זמננו מיעטה לעסוק בתחום זה. יחד עם זאת נדרש בעל ה"אור שמח" בפרק ט' מהלכות נזקי ממון ה' י"א לסוגית התשלומים המשולמים עקב מותו של אדם וזה לשונו:

"לכן שמע נא לי חוות דעתי; דנראה לי דאימת שייך גדר ירושה כמו בנכסי אבי אבא או ממלוה ומראוי וכיוצא בזה, דהיה באפשרי שיבוא הממון לידי מורישו אילו מת אבי אביו בחיי אביו וכן אם הגיע זמן פרעון בחיי אביו... אבל כופר שלו, אף אם נעשה טריפה לא חייבה התורה לשלם ורק כי מת אמר רחמנא דמשלם ליורשיו – האם שייך לומר על הממון דנוטלין מתורת נחלה... רק מעיקרא כי רמיא רחמנא ליורשי הנהרג, כמו שזיכה רחמנא תשלומי וולדות לבעל הריון מי שההריון שלו... והוא לציון וסימן מי הזוכים בתשלומים... אבל לא שהממון נוטלים בתורת ירושה וזה ברור ופשוט".

ב. ביאור דברי ה"אור שמח" מביא אותנו להקיש מכופר המשולם ליורשי הנהרג לכספי ביטוח חיים. שכן כפי שכופר אינו משולם לזוכים מכח ירושה, שהרי הנהרג עצמו אינו זוכה במאומה בחייו, והכופר משתלם רק ליקיריו הנותרים בחיים יתכן שהללו הינם גם מטבע הדברים יורשיו על פי הלכה ברם הכופר המשולם להם אינו מכוח ירושה והתשלום להם נעשה רק בשל היותם אלו הקרובים ביותר למנוח והחשוב מכל דמי הכופר לא היו שייכים למנוח עובר לפטירתו וממילא לא הורישם ליקיריו עם הסתלקותו מן העולם.

ג. סוגיה זו זכתה לליבון נוסף ע"י אישיות רבנית בת זמננו כב' הרב הרצוג זצ"ל בתשובה שראתה אור בירחון "קול תורה" (סיון-תמוז, אב אלול תשט"ו). וכך נשאל הרב הרצוג:

"אם יש דין ירושה בכלל על עניני ביטוח, אם זה דומה לכופר שאין לו זכות בחייו כלל, ורק זכות שבא לאחר מיתה ע"י הסכם והתקשרות ע"י חברת הביטוח שקיבלה על עצמה לשלם ליורשים או לבאים מכוחו, או שמא ע"י הכסף שהוא משלם הוא קונה לו זכות בסכום ידוע של כסף העומד לפקודתו (בתנאי אם ימות) אחרי מותו וזכותו זו עוברת ליורשיו.

ותשובתו היא:

"נראה שבדבר שאינו משולם אלא לאחר מיתה, דוגמת כופר, לא שייך דין ירושה, שאין תורת ירושה אלא בדבר הבא מכוח מוריש, ואפילו הוא כבר מת, הרי הוא מוריש בקבר דבר הממשמש והולך, הואיל והיה ראוי לקבל נכס זה בחייו, אבל בדבר שכזה אין היורשים זוכים בתורת ירושה מאביהם, הואיל והאב לא יכול לזכות בן בחייו, אלא זוהי זכות הנובעת מהתקשרות והתחייבות לשלם סכום קצוב לאחר מיתתו, והרי זה דומה במידת מה לכופר שאינו משתלם אלא לאחר מיתה, שאין יורשי הנהרג

מקבלים את הכופר בתורת ירושה של אביהם, אע"פ שלא מת תיכף והזכות התחילה בחייו".

אחרית דבר:

א. מדברי ה"אור שמח" ומתשובתו של הרב הרצוג זצ"ל ניתן להסיק כי כאשר כסום כסף אינו ניתן לתשלום לאדם בעודו בחיים, אלא מיועד מתחילה להיות משולם אך ורק למי שהורה לשלמו לאחר מותו, או אף ליורשיו בכלל זה, אין התשלום נעשה מדין "ירושה", ואין הכספים הללו מתגבשים עם מותו לתוך כלל עזבונו.

ב. המשמעות ההלכתית/משפטית של עיזבון או ירושה הוא כי נכסים לרבות כספים שנמצאים בחזקת המנוח בחייו או שהיו ראויים להנתן לו בחייו נכסים אלו עוברים בירושה.

ג. מכאן שאין האלמנה יכולה לתבוע מזונותיה מכספי ביטוח חיים כאשר בעלה המנוח הורה שכספים אלו יועברו עם מותו לאדם פלוני. אין השיעבוד למזונות האשה חל על כספים אלו לאחר מותו.

ד. באשר לקופות גמל כאן מדובר בכספים ששייכים כל העת לבעל והינם קנינו האישי רק מחמת מחסום פרוצדורלי אין הוא יכול לזכות בכספים הללו טרם חלוף חמש עשרה שנה. הוראת מינוי הנהנים עליה חותם הבעל בבנק המעוגנת בחוק הירושה - חוק המדינה - אינה יכולה לדעתנו להפקיע את שעבוד הכספים הללו למזונות האלמנה ולהערכתנו יכולה היא לגבות מזונותיה מכספי קופת גמל.

למען הסר ספק ברצוננו לציין כי אין ברשימה זו משום יומרה לפסוק הלכה והיא נועדה רק לברר את צדדי הנושא.

Mr. and Mrs. Elliot Glaser (Judy)
Perfect Trading & Telephone Sales Corp.
New York
אלי ויוטא וילדים